

GÜNÜMÜZ TÜRKİYESİ'NDE AKRABALIK TERİMLERİNİN KULLANIMI

DOÇ. DR. AYGEN ERDENTUĞ*

Bir kültür ile o kültürün mensuplarının konuştuıkları dil arasında, iki yönlü, karmaşık türden bir ilişki olduğu görüşü benimsenmektedir. Kültürün oluştuğu fizikî ortam kadar o toplumdaki deneyimler birikiminin ortaya çıkardığı kültürel özellikler de, kullanılan dile yansiyarak, belirli terimlerin oluşmasına yol açar. Öte yandan, bizzat dilin kendisi, toplum üyelerinin kullanabilecekleri sözcüklerin sınırlılığı nedeniyle, belirli bir gerçeğin de sınırlı bir biçimde idrak edilmesinde önemli bir rol oynar (D.Bates ve F.Plog, 1990: 275-277).

Bir toplumda kullanılan dile, başka kültürlerle etkileşme sonucu, yeni kültür öğeleri ile birlikte yeni sözcüklerin katıldığı bilinmektedir. Bu arada, eski sözcüklerin bir kısmı da, yeni koşullara göre yeni anlamlar alarak yaşmaya devam ederler. Hatta, belirli bir zamanda tek bir görevi ya da anlamı olan terimlerin, yeni koşullar karşısında, birbirinin yerine kullanılmaya başlayan eşanlamlı sözcükler haline dönüştükleri de görülür (A.İnan, 1968:295).

Bu gibi gelişmeler, yakın bir tarihe kadar, zoraki kültür değişmesine hedef olan sömürgeler dışındaki toplumlarda yavaş seyreden bir süreçti. Oysa, yüzyılımızın özellikle son çeyreğinde, kitle iletişim araçları oldukça yaygınlaşarak, insanların kendi kültürleri dışındaki kültürlere açılmalarını sağlamışlardır. İlk planda, diğer kültürlerden yapılan çeviri ve "görsel-işitsel" yayınlarla birlikte, toplumun sözcük dağarcığına, önemli ölçüde yeni terimler aktarılması söz konusudur. Bunun çarpıcı bir örneğini, geçtiğimiz günlerde, Körfez krizi esnasında yaşadık: Kitle iletişim araçlarının bu konudaki sürekli yayınları sayesinde, düne kadar, ülkemizde belirli birkaç meslek grubunun tekelinde olan Batı kaynaklı ve çoğu askeri, örneğin, "sorti", "patriot füzeleri", "konuşlandırma" v.b. gibi terimler, yediden yetmişe, kentli ve köylü, doğru veya eğri, herkesin ağzından düşmez oldu.

Bu tür bir yayılma (*diffusion*), batı teknolojisi ithal eden kalkınmakta olan ülkelerde daha belirgindir. Bu gibi ülkelerin dünya ekonomisindeki yerleri, onları, Batı'dan, yeni teknoloji yanı sıra, gerekli ekonomik kurumları ve

* Bilkent Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

ilgili terimleri de ithal etmeye zorlamaktadır. Örneğin, ülkemizde bankacılığın ve borsanın, Batıdaki örneklerine göre gelişmesi üzerine, ilgili terimlerin günlük konuşma dilimize girmesi gibi. Genelde ekonomik kurumda başlayan zorunlu değişim, zamanla toplumun diğer temel kurumlarını da etkilemekte, bu kurumlarda da yeni öğelerle birlikte birtakım yeni sözcükler dile girerek kültürün bir parçası olmaktadır.

Bu ülkelerdeki toplulukları inceleyen sosyal içerikli araştırmalar, bu insanlarda, mevcut kültürel yapının, yeniliklere karşı sanıldığından daha uzun bir süre korunduğunu göstermektedir. Çağdaş toplum tipine “geçiş halindeki” (*transitional*) toplumlar olarak da tanımlanabilen bu topluluklarda, yeni yeni gelişen “çağdaş” sektör ile birlikte, “geleneksel” ya da “sanayi öncesi” sektör bulunmaktadır (I.Light, 1983:142). Bir başka deyişle, “kent toplumu” ya da “Batılılar” ile temasla, “kültürleşme” ya da “akültürasyon” (*acculturation*) olarak bilinen süreç sonucu, eski ile yeninin yan yana bulunduğu bir “melez toplum” (*hybrid society*) ortaya çıkar (G.Lenski, 1970: 430-467). Bu, örneğin, aşırı iç göç nedeniyle “kırsallaşan” ülkemiz metropol alanları kadar, Türkiye’nin ekonomik bakımdan daha gelişmiş yörelerinde yaşayan ve çağdaş teknolojinin nimetlerinden yararlanan köy topluluklarımızın sosyo-ekonomik yapıları (F.Merter, 1990: 40-51) için de geçerlidir. Bu “melez” topluluklarda yöre halkının konuştuğu dil, yeni koşullarla birlikte gün be gün zenginleşmektedir. Ama bu arada, dilin özgün özellikleri yitirmekte ve çarpıtılmış ifadeler kullanıma girmektedir. Örneğin, İstanbul şivesine ters düşen “Merak etme sen” ifadesinde olduğu üzere.

Ülkemizde, kelime hazinemizi etkileyen doğrudan yayılma dışında, bir de, toplumumuzun “seçkin” ya da aydın kesimleri kanalıyla, dolaylı olarak, topluma aktarılan yabancı terimler vardır: Bu grupta, günlük konuşmada bile, Batı kaynaklı sözcükleri serpiştirerek kullanma eğilimi dikkati çekmektedir. Bu gruptakiler, Batıya yönelik kültür birikimlerinin bir sonucu olarak, bu tür ifadeleri, çoğu kez, kültürümüzde karşılığı bulunmadığı gerekçesiyle kullanmaktadırlar. Oysa, toplumun sonradan görme, yeni zenginlerinde ve daha aşağı katmanlarında, bu gruptakilere özenmenin bir uzantısı olarak, söz konusu ifadelerin, yerli yersiz, yalan yanlış kullanımları vardır. Eğitim yetersizliğinin de etkisiyle, kendi ana dillerini konuşmakta ve yazmakta zorlanan bu kesimin bu yabancı kaynaklı sözcükleri kullanma çabaları, ülkemizdeki dil sorununa bir başka boyut getirmektedir.

Toplumumuzda ve dilimizdeki bu çarpık “Batılılaşma” çabaları, artık, yüzyıllardır kullanılan kan akrabalığı terimlerimizi bile etkiler hale gelmiştir.

Burada, bu alandaki değişimin nedenleri ve muhtemel sonuçları üzerinde durulacaktır.

Toplumda sosyal düzeni sağlamada akrabalık terimlerinin oldukça önemli bir işlevi vardır. Bu işlev, özellikle basit teknolojiye sahip göçer boy-larda ve köy topluluklarında daha belirgindir. Bu durum, nüfumuzun yarısı kadarını oluşturan köy topluluklarımız için de geçerlidir. Bu gibi toplumlarda, sosyal ilişkilerin temelinde akrabalık ilişkisi türleri yatar. Bireyin, bir diğer kişi ile mutlaka, kan akrabalığı ya da hısımlık sonucu bir yakınlığı olması gerekir. Ayrıca, türleri ve oluş biçimleri bir topluluktan diğerine değişebilen, "tasavvuri akrabalık"¹ kanalıyla da bireyler arası bir yakınlık oluşur. Bu üç "akraba" kategorisi dışında kalanlar "yabancı" kabul edilerek, davranışları kuşku ile izlenir.

Diğer yandan, bireyin akrabalarını tasnif etmede kullandığı terimler, o kültürdeki sosyal ilişkilerin yapısını yansıtır. Bu bakımdan, antropoloji'de, bir toplumdaki akrabalık terimlerinin incelenmesi önem taşımaktadır. Toplumda hangi akrabaların "yakın", hangilerinin "uzak" görüldüğünü bu sözcükler belirler. Ancak, bu yüzeysel inceleme ile sadece ilişki yapısı anlaşılabilir. Çağrıştıran rolün —yani toplulukta bu terimin kişiye tanıdığı konum gereği ondan beklenen davranışların— içeriğini tam olarak yansıtmaz. Bunu belirlemek için, söz konusu olan toplumda uzun bir süre yaşamak gerekmektedir. (Bates ve Plog, 1990:286-288). Zira, belirli bir terime ait rol, aynı ya da benzer dili konuşan topluluklarda farklı yorumlanabilir. Ayrıca, aynı sözcük zaman içinde daha başka anlamlar kazanabilir. Bu arada, yaşamın çeşitli yönlerindeki diğer sosyal roller gibi, ideal akrabalık rollerinin de, uygulamada, kişi tarafından farklı biçimde yorumlanması her zaman için mümkündür.

Aslında, akrabalık terimlerinin sosyal ilişkileri ne derece yansıttığı, antropoloji ilminin ilk dönemlerinde büyük bir tartışma konusu olmuştur. (bkz.B.Güvenç, 1972:271-273). Tartışma, bu sözcüklerin "tanımlayıcı" ya da

¹ Antropolojik literatürde, İngilizce, "fictive kin", "fictional kinship" veya "quasi-kinship" olarak geçen bu olguda, birey ile akraba olunmayan bir yabancı arasında, sonradan kazanılan bir akrabalık söz konusudur. Kişisel, karşılıklı kanbullenme sonucu ya da toplumca öngörülen nedenlerle, iki kişi arasındaki dostluğu belirleyen bir özel törenle, bir "yakınlık" geliştirilir. Bu yakınlığı, ifade için, örneğin, kültürümüzde "kirve", "musahib", "sağ-dış" gibi özel terimler kullanılır. Ayrıca, yakınlık türünü belirleyen bir sözcük yanı sıra bir kan akrabalığı terimi de kullanılabilir. Örneğin "ahret kardeşliği", "süt kardeşliği", v.b. Bu gibi ilişkilere "tasavvuri", "yanı" ya da "sanal" akrabalık denilmektedir. Ülkemizde yayınlanan ilk etnografik çalışma olan Hal köyü incelemesinde Nermin Erdentuğ'un dikkati çektiği tasavvuri akrabalığın (N.Erdentuğ, 1956:42) Türkiye'deki bugünkü uygulaması için bkz. Mahmut Tezcan, 1982 ve DPT, 1989: 53-55.

“sınıflayıcı” olup olmadıkları etrafında dönmekteydi: İlk olarak, H.L.Morgan ve onu izleyenler, akrabalık terimlerinin “sınıflayıcı” bir görevi olduğunu savunmuşlardı. Diğer bir deyişle, akrabalık sözcükleri, karşılıklı görev ve sorumlulukları, saygı ve sevgiyi göstermekteydi. Örneğin, bizim akrabalık terimlerimizden “dayı” ve “yeğen”, sadece dayı-yeğen ilişkisini göstermez. Kişi kime “dayı” diye hitap ediyor veya atıfta bulunuyorsa, onunla dayı-yeğen ilişkisine benzer bir beklentisi içinde olduğunu da belirtmiş olmaktadır (B.Güvenç, 1972:272). Oysa A.L.Kroeber, önceleri, bu görüşe karşı çıkarak, akrabalık terimlerinin toplum yapısını, ya da kültürünü, yansıtmadığını ileri sürmüştü. Ama, daha sonra, Rivers, Lowie, Levi-Strauss ve Radcliffe-Brown’un Morgan’ı destekliyen bulguları karşısında, bu savından vazgeçmiştir. Bu tartışmaya uzlaştırmacı bir yaklaşım ise, Radcliffe-Brown’dan gelmiştir: “Akrabalık sözcüklerinin *tanımlayıcı (descriptive)* olmaları, onların aynı zamanda *sınıflayıcı (classifactory)* görev yapmalarına engel değildir” (B.Güvenç, 1972:272). Güvenç buna tipik bir örnek olarak, bizdeki “amca” terimini vermiştir: Tanımlayıcı olan bu sözcük, “amca babanın yarısıdır” deyimimiz ile “sınıflayıcı” bir niteliğe bürünür. Böylece, “amca”nın, yeğenine, baba gibi yakın davranması ve ona karşı gerekli görevleri ve sorumlulukları yerine getirmesi beklenilir.

TÜRKLERDE AKRABALIK TERİMLERİ

Türklerin kökenleri, bilindiği üzere, öncelikle göçer kabile yaşamına, daha sonra da yerleşik tarım topluluklarına dayanmaktadır. Türklerdeki akrabalık terimlerinin de, bu tür yaşam biçimlerinin gereklerine uygun olarak, soy grubu ve akrabalık ilişkilerini yansıtacak bir şekilde bir tasnife tabi olduğu anlaşılmaktadır (M.Matsubara, 1978: 97-99). Geleneksel kan akrabalığı terminolojimiz, antropolojik literatürde, altı temel akrabalık tasnif sisteminden biri olan “Sudan akrabalık terminolojisi” tipine girmektedir². Bu sistem, diğerlerine göre, en tanımlayıcı olanıdır ve “baba soyunun izlendiği” (*patrilineal descent*) Orta Doğu toplulukları dışında Çin’de de görülmektedir (D.Bates ve F.Plog, 1990: 290-291; V.Barnouw, 1978:125).

Ülkemizdeki kan akrabalığı terminolojisinde, yakın tarihlere kadar kullanıldığı üzere, temel kalıp olarak, kişinin, kendi ve ana-babasının kuşağında

² Bu tasnif sistemlerinin her biri, sosyolojik literatürde geçen, “ideal tip”lerdir. Analitik amaçlarla ortaya çıkan, ve çoklukla görüldükleri yöre veya topluluklara göre adlandırılan (Sudan, Eskimo, Hawaii, İrokoa, Omaha ve Crow) bu tasnif sistemindeki tiplerden her hangi birine bütünüyle uyan ancak birkaç topluluk vardır. Çoğu toplumlardaki tasnif sistemi, bir esas kalıba girmekle birlikte bu kalıptan sapma göstermektedir (D.Bates ve F.Plog, 1990:290).

mümkün olabilecek on altı kan akrabalığı ilişkisini belirlemek üzere on altı farklı sözcük bulunmaktaydı. Ayrıca, ana-babanın ebeveynlerini tanımlamak üzere de, cinsiyet farkına dayalı özel terimler vardı. Türk akrabalık terimleri, Osmanlı dönemindeki saray veya seçkinler ile halk dili ikiciliğine (*dichotomy*) paralel olarak, kent ve kırsal alana göre de farklılık göstermiştir. Ayrıca, Anadolu'da yöresel ve yerel lehçelerin etkisi ile aynı akrabalığı belirleyen sözcüklerde söyleyiş farkları, hatta apayrı deyişler dikkati çekmektedir. (M.Matsubara, 1978: 105-131). M.Matsubara, Türk Dil Kurumu'nun "halk ağzından derleme"ye ilişkin yayınlarının taranmasına dayanan incelemesinde, akrabalık terimlerimizin yerel lehçelere göre dağılımının, "doğu" ve "batı" olmak üzere, iki yöresel grup oluşturduğunu ileri sürmüştür: Karadeniz yöremizdeki Zonguldak-Kastamonu kuşağından, Akdeniz yöremizdeki Antalya-İçel kuşağına çekilen bir hat, bu "doğu" ile "batı" lehçe grupları arasındaki sınırı belirlemektedir (M.Matsubara, 1978: 142). Yerel lehçelere tipik iki örnek tartışılan konunun boyutu hakkında fikir vermektedir: Bunlardan birinde, tanımlayıcı bir terim olan "çocuk" için, S.V.Örnek'in tespitleri doğrultusunda, değişik yörelerde, *elli iki* değişik hitap veya atıfta bulunma sözcüğü vardır. Diğerinde ise, erkeğin karısını çağırırken veya ona atıfta bulunurken, *yüz dört* kadar sözcüğün kullanılmasıdır (A.R.Balaman, 1982:17-18). Bununla birlikte, temel kan akrabalık terimlerimiz, sistem olarak, aynı Sudan kalıbına girmektedir.

Biri Elazığ (N.Erdentuğ, 1956), diğeri Kayseri (P.Stirling, 1965) köylerinden olan iki köyde, 1950 li yılların başında yapılan tespitlere göre akrabalık terminolojisinin incelenmesi ise³, konuya açıklık getirecektir (bkz.Tablo 1 ve 2).

Her iki tasnifte ortak terimler olmakla birlikte, annenin kız kardeşine, birinde "deyze" denirken diğerinde "hala" denilmekte; babanın kız kardeşi, bir yörede "hala" iken diğer yörede "amme" olarak bilinmektedir. Köylerden birinde ise kişinin ağabeyine "gakko" şeklinde özel bir hitap vardır. Bir alt kuşaktaki kardeş çocukları ise "yiğen" veya "yeğen" dir.

Daha sonraki bir dönemde, 1970'li yıllarda Erzurum'da yapılan bir araştırmada incelenen iki köyde ise, babanın kızkardeşinin "bibi", babanın erkek kardeşinin "emmi", amca çocuğunun "emmi uşağı", annenin kızkardeşinin "eze", onun çocuklarının da "ezem kızı" ve "ezem oğlu" olduğunu görüyoruz (A.Eserpek, 1979:128-129).

³ Makalenin basılacağı derginin okuyucu kitlesi için çok teknik kalacağı endişesi ile antropolojik şemalardan kaçınılmış, antropolojik tanımlama biçimi ile yetinilmiştir.

Tablo 1 : KAYSERİ'NİN BİR KÖYÜNDEKİ AKRABALIK TERİMLERİ (1950)

1. KUŞAK	“dede” (babanın babası) “ebbe” (babanın annesi)	
2. KUŞAK	“baba” “amme” (babanın k. kardeşi) “emme” (babanın e. kardeşi)	“ana” “hala” (annenin k. kardeşi) “dayı” (annenin e. kardeşi)
_____	“yiğen”	
3. KUŞAK	“ağabey” (kişinin büyük e. kardeşi) “kardeş” (kişinin küçük e. kardeşi) “ammem oğlu” (babanın k. k. oğlu) “ammem kızı” (babanın k. k. kızı) “emmem oğlu” (babanın e. k. oğlu) “emmem kızı” (babanın e.k. kızı)	“abla” (kişinin büyük k. kardeşi) “halam oğlu” (annenin k. k. oğlu) “halam kızı” (annenin k. k. kızı) “dayım oğlu” (annenin e. k. oğlu) “dayım kızı” (annenin e. k. kızı)

Tablo 2 : ELAZIĞ'IN BİR KÖYÜNDEKİ AKRABALIK TERİMLERİ (1952)

1. KUŞAK	“dede” (babanın babası) “nene” (“ebbe”) (babanın annesi)	
2. KUŞAK	“baba” (“ağa”) “hala” (babanın k. kardeşi) “emmi” (babanın e. kardeşi)	“ana” “deyze” (annenin k. kardeşi) “dayı” (annenin e. kardeşi)
_____	“yegen”	
3. KUŞAK	“gakko” (“ağabey”) (kişinin büyük e. kardeşi) “gardaş” (kişinin küçük e. kardeşi) “halam oğlu” (babanın k. k. oğlu) “halam kızı” (babanın k. k. kızı) “emmim oğlu” (babanın e. k. oğlu) “emmim kızı” (babanın e.k. kızı)	“bacı” (kişinin büyük k. kardeşi) adıyla (kişinin küçük k. kardeşi) “deyzem oğlu” (annenin k. k. oğlu) “deyzem kızı” (annenin k. k. kızı) “dayım oğlu” (annenin e. k. oğlu) “dayım kızı” (annenin e. k. kızı)

Üç araştırmacının da, bu temel akrabalık terimleriyle ilgili bir başka tespitleri vardır. O da, aynı kişiyi belirtmek üzere, biri eskiden beri, diğeri veya diğerleri sonradan kullanıma girmiş, birden fazla sözcüğün varlığıdır.

Bu görüş, yine 1970'li yıllarda, Burdur yöresindeki akrabalık sözcüklerini konu edinen bir başka araştırmada (M.Matsubara, 1978: 69-71) da karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, daha önce belirttiğimiz, yeni koşullar karşısında, yeni terimler yanı sıra eskilerinin de varlığını sürdürdükleri görüşüne uygundur. Bu araştırmacılar, Türkçeyi alan araştırması için öğrenmek zorunda kalan Stirling, bir "standart Türkçe"den söz etmektedir. Araştırmacının bu ifade ile, o dönemde, İstanbul, Ankara ve İzmir gibi üç büyük kentimizde yaşayan üst ve orta sınıfın ya da bu kentlerimizde eğitim görmüş olanların çoğunun konuştuğu Türkçeyi kastettiği anlaşılmaktadır. Zira, incelediği iki köyde, bazı akrabalık terimlerin bu kalıba girdiğini, bazılarının da yerel deyişler olduğunu belirtmiştir. Stirling, özellikle aynı kişi için kullanılan eşanlamlı sözcüklerin çokluğuna şaşkınlığını dile getirmekle birlikte bu duruma bir açıklık getirmemiştir. Elazığ, Erzurum ve Burdur çalışmalarında da tespit edilen bu husus, sadece, göçerler ve köy toplulukları arasında yüzyıllardır süren kız alıp vermenin, dostça ilişkilerin ya da hükümlerliliğin bir sonucu (M.Matsubara, 1978: 98-99) değildir. Bu "terim enflasyonu"nda, kanımızca, kent ile köy kültürleri arasındaki etkileşimin, kentten köye yayılmanın da önemli bir katkısı bulunmaktadır.

Okur-yazar oranının çok düşük, radyo gibi olanakların sınırlı, ve köy yollarının yok denilecek kadar az olduğu 1950 öncesi dönemde, kentten köye kültürel unsurların aktarılmasında, yüz yüze temas önemini korumaktaydı. Köydeki erkekler, köyün "dış dünyaya açılan bir penceresi" konumundaydılar. En yakın kasaba veya kentte, gerekli alış veriş, alım satım işlerini gerçekleştiren onlardı. Ayrıca, askerlik, daha sonra da, geçim derdine, mevsimlik işçilik için köy dışına gitme zorunluluğu vardı. Bu koşullar, bunların bir kısmının köylerinde "yenilik getirici" (*innovator*) ya da "değişim ajanı" (*agent of change*) konumuna geçmelerine yol açmıştır. Köylerinde eğitim görme şansına sahip olamayanlar, askerlikte okuma yazma öğrenerek, kent kültürüne bu yönden de açılmışlardır. Kentlerde gördüklerini hemşehrilerine aktaran bu kişiler, muhtemelen yeni tanıştukları kent dilinden birtakım terimleri de kendi özgün kültürlerine aktarılmasında rol oynamışlardır. Nitekim, Casson, bir Orta Anadolu köyünde, akrabalık terimleri üzerine yaptığı semantik ve ayrıntılı bir çalışmada, köylülerin, "köy dili" ve "şehir dili" ayırımını yaptıklarından söz eder (R.Casson, 1973:277). Eserpek ise, Erzurum'daki araştırmasında, özellikle erkeklerin, "kentlerde kullanılan akrabalık sözcüklerinden haberdar olup, araştırmacı ile konuşurken, akrabalık sözcüklerinin kent kullanışlarını söylemeye" (A.Eserpek, 1979:128) dikkat ettiklerini belirtmiştir.

Sirling'in sözünü ettiği o dönemin "standart Türkçe"sinde ya da Türk dilinin öğretilmesinde esas alınan eski İstanbul şivesinde ise temel kan akrabalığı terimleri Tablo 3'de verilmektedir⁴. Buna göre, babanın veya annenin babasını belirleyen "dede" terimi yanı sıra, her iki tarafın "dede"sinin eşlerini belirtmek üzere de "nine" vardı. Ama, "nine" yerine, daha tanımlayıcı olan "babaanne" ile "anneanne" kullanımı da bulunmaktaydı. Erkek çocuğa "mahdum", kız çocuğa da "kerime" olarak atıfta bulunulurdu. Babanın veya annenin kardeşlerinin çocukları için de, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin, Farsça kökenli, "amcazade", "teyzezade", v.b. sözcükleri kullanılırdı. "Yeğen" sözcüğünü ise, kardeşler, birbirlerinin çocuklarından söz ederken kullanırlardı.

Tablo 3 : İSTANBUL'DAKİ AKRABALIK TERİMLERİ (1950 öncesi)

1. KUŞAK	"dede" (babanın babası) "babaanne" (babanın annesi)	"anneanne" (annenin annesi)
2. KUŞAK	"peder" "hala" (babanın k. kardeşi) "amca" (babanın e. kardeşi)	"valide" "teyze" (annenin k. kardeşi) "dayı" (annenin e. kardeşi)
_____ "yeğen"		
3. KUŞAK	"ağabey" (kişinin büyük e. kardeşi) "birader" (kişinin küçük e. kardeşi)	"abla" (kişinin büyük k. kardeşi) "hemşire" (kişinin küçük k. kardeşi)
"halazade" veya "amcazade" veya	(babanın k. k. oğlu babanın k. k. (kızı) (babanın e. k. (oğlu) babanın e. k. kızı)	"teyzezade" (annenin k. k. oğlu) veya annenin k. k. kızı) "dayızade" (annenin e. k. oğlu) veya annenin e. k. kızı)

O dönemin seçkin kesiminde kullanılan akrabalık sözcüklerinde ise, bu grupta Tanzimat'tan beri önem kazanmış olan Fransız dilinde eğitim görmeyen ve "ikmali tahsil" için Fransa'da uzun süre yaşamının etkisi görülmekteydi. Azınlıkta kalan bu Türk ailelerinde, Fransız kültüründen aktarma, "büyükbaba" ve "büyükanne" kullanımları yok değildi. Yine aynı grup ailelerde, ikinci kuşaktan biri, kendi kuşağından birini ifade ederken, "-zade" eki ile belirtilmeyen cinsiyet ayrımını dile getirmek üzere, erkek için "kuzen", dişi cinsiyetten olana da "kuzin" demektedir⁵.

⁴ 1950'li yıllar, ülkemizde belirli politik, ekonomik ve sosyal değişimlerin dikkati çektiği bir dönem olduğu için bu tarih esas alınmıştır.

⁵ İstanbul kökenli bu tip bir ailenin torunlarından biri olan yazarın anıları.

BUGÜNKÜ DURUM

Günümüzde yapılabilen tespit ve gözlemlere göre, kan bağı olan kişilere hitaben ya da atıfta bulunurken eskiden beri var olan sözcüklerin çoğu kırsal alanda varlıklarını, şimdilik, sürdürmektedir. Öte yandan, eğitim, ulaşım ve kitle iletişim olanaklarının sürekli artması ile, kırsal kesim, kendi yerel terimleri dışında, kente özgü akrabalık sözcüklerinden artık haberdardır. Bunlar gerektiğinde kullanılmaktadır. Aynı şekilde, hısımlık ve "kirvelik", "süt kardeşlik", "sağdıçlık ve yengelik" ve "ahret kardeşliği" gibi tasavvuri akrabalık türleri de kırsal alanda önemlerini korumaktadır (DPT, 1989: 54-55).

Kırsal alanda akrabalık sözcüklerinin kullanımı hakkında bir diğer özellik de, yüzyıllardır kırsal yerleşim birimlerimizde kullanılmış olan yabancılarla hitap şeklidir:

"Delikanlılar köyün büyüklerine "emmi", küçüklerine "oğlum" diye çağdaşlarını adları ile çağırırlar.

...Köyde akraba olmadığı halde yaşça büyük olan kadınlar umumiyetle adları ile değil "yenge" diye çağırırlar.

...Köy sakinleri köye gelen ve hiçbir akrabalık veya tanışıklık olmayan kimselere yani yabancıardan erkeklere "dayı", kadınlara ise "deyze" diye ve keza akrabalığı olmayan arkadaş karılarını da "bacı" diye çağırırlar". (N.Erdentuğ, 1956:41).

Kırsal kesimde, kan akrabalığı veya hısımlık olmadığı halde, yabancılarla çeşitli akrabalık terimleri ile hitap etme, "tasavvuri akrabalık sistemi" ile ilgilidir. Bu tür hitap ile, bu sistemin çeşitli işlevlerinden (DPT, 1989:55), örneğin, toplumda sosyal ilişkileri düzenleme; ilişki ağını genişletme; toplumda bütünleşme ve dayanışma sağlamak mümkün olur. Böylece, bu terimlere özgü roller de karşılıkine benimsetilerek, iyi ilişkiler teşvik edilir.

Oysa, bu tür hitap şekli, özgün "tasavvuri" özelliğini önemli ölçüde yitirmekle birlikte, bireyler arası etkileşim aracı olarak, bir süredir kentlerimizdeki yaşamın bir özelliği olmuştur. Akrabalık terimlerinin kent yaşamında bu tür kullanımı, antropolojik literatürde "akrabalık terimlerinin alet edilmesi" (*manipulation*) olarak bilinen olguya ülkemizden bir örnektir. Buna göre kişi, karşısındaki ile kabul edilebilir bir rol ilişkisine girmek için bu tür, geçici bir akrabalık yaratmaktadır (D. Bates ve F.Plog, 1990:288; A.Duben, 1982:86-93). Kişinin seçtiği sözcük ise, kendi alt kültüründe var olan terimler dizisinde, o sözcüğün çağrıştırdığı yakınlık ya da saygı derecesi ile belirlenebilmektedir.

Kentlerimizde, hitap şekilleri konusundaki bu yeni ve de kalıcı olduğu anlaşılan kültür kalıbı, kökenleri 1950'li yıllara kadar giden, ama 1970 li yıllarda iyice belirginleşmeye başlayan, sürekli iç göç hareketleri ile, kentleşmeye başat giden, kentlerimizin "kırsallaşması" (*ruralization*) sürecinin kaçınılmaz bir boyutudur. Aslında, ülkemizde, Osmanlı dönemi de dahil olmak üzere, her zaman kırsal alandan kente, bir göç olgusuna şahit olunmuşsa da bu olgu Cumhuriyet döneminde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dikkati çeker hale dönüşmüştür. 1950-1980 arasındaki onar yıllık dilimlerden oluşan dönemde, her dilimde kentleşme hızında 5-7 puanlık bir artış olduğundan, kente göç edenler, kent yaşamında ve verilen hizmetlerde, sosyo-ekonomik bakımdan,bugünkü duruma kıyasla, büyük bir sorun oluşturmuyorlardı. Oysa, 1980'den itibaren her 5 yılda 10 puanlık bir artış ile bugün ülke nüfusunun yarıdan fazlası kentlerde yaşar hale gelmiştir. (M.Karayalçın, 1990). Bu da, göç çeken kentlerimizde yaşayanların yarıdan fazlasının son yirmi yıldır, yani bir kuşaklık süre içinde, yer değiştirmesi demektir. Geldikleri kırsal yöredeki değerlere göre yetişmiş olan, bu "yeni kentli"lerin eski dönemlerde olduğu üzere, artık kent sakinleri arasında eriyip gidemeyecekleri açıktır. Gelenler, kırsal özelliklerini kent yaşamına aktararak, kent yaşamını değerler ve davranışlar bakımından daha da çeşitli kılmışlardır. Bu arada, kendi yörelerinde tipik sosyal ilişki kurma aracı olan, yabancılara muhtelif akrabalık terimleri ile hitap etme alışkanlıklarını yeni ortamlarında da sürdürmektedirler.

Bu hitap şekli, kendini, daha çok, kent kökenliler ile kırsal kökenlilerin başlıca etkileşim ortamı olan, hizmet ve küçük sanayii sektörlerindeki sosyal ilişkilerde kendini göstermektedir: Bir yandan, kırsal özelliklerini koruyan çarşı esnafı, şoförler, pazarcılar ve işportacılar, hatta kamu ve özel kuruluşlardaki destek hizmetlileri bu sözcükleri yaygınlaştırmaktadırlar. Diğer yandan, evin günlük alışveriş işlerini üstlenen "taşra" kökenli ev kadınlarının, muhtemelen, yabancı erkeklerle tutulması gereken mesafeyi korumak üzere,kendi alt kültürlerinden öğrendikleri üzere, "dayı", "yeğenim", "oğlum" gibi sözcükleri kullanmayı sürdürdükleri tarafımızdan gözlemlenmiştir. Aynı şekilde, kentlilerin önemli bir kısmının alışveriş yaptığı pazaryerlerinde, satıcı, müşteriyle konuşmasında, cinsiyeti dışında neye göre belirlediği kent kökenli için hiç de açık olmayan, "abi", "amca", "abla", "teyze", "yenge", "bacı", hatta çok yaşlılara, "baba" ve "ana" terimleri ile hitap etmektedir. Bu hitap şekli, haliyle, kent kökenli tüketici, özellikle eski kuşak tarafından yadırganmaktadır. Satıcıyı ya da hizmet verene, "Ben senin nereden yengen oluyor musum?" şeklinde çıkışınlar az değildir.

Aslında bu olgunun, eskiden beri kent kültürümüzde olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda, ustasından çırağına aktararak, tuluat olarak süregelen sözlü geleneksel temaşa oyunlarımızdan 1880'li yıllarda yazıya geçirilenleri bize bir fikir verebilmektedir:

Bu oyunlarda, İstanbul ağzı ile birlikte, "azınlıklar"ın ve "taşralılar"ın şi ve taklitleri yapıldığından, Osmanlı dönemindeki çeşitli alt kültürlerin dilleri hakkında bize bilgi aktarılmaktadır. Bu taklitlerin gerçek durumu yansıttıkları hususunda bir şüphe yoktur. Zira, İstanbul şivesine aykırı düşen taşralılar ile Türk ve Müslüman olmayan azınlıklar, oyuncuların ("mudhik" ve "mukallid"lerin)başlıca sermayesi idiler. Her taklit için ayrı bir mukallidin çıkması gereği, her taklitte iyi bir gözleme dayanan bir uzmanlaşmayı da getirmişti (C.Kudret, 1973: 14,80-84, 88-90). Bu oyunlarda "akrabalık terimlerinin alet edilmesi"ne sayısız örnekler vardır: Kavuklu-Pişekar muhaverelerinde, daha çok Pişekar, sürekli olarak, bir yerden tanışmış olan Kavuklu'ya "birader" der. Kavuklu, Denyo'ya "oğlum", Zenne'ye "kızım", Çelebi'ye, bir taşralıya veya azınlıktan birine, "evladım" ya da "oğlum" şeklinde hitap eder. Buna karşılık, Kavuklu'ya Denyo, "amca" veya "amcacığım"; Laz, "Pabacığım", ya da "kardaşluk"; Kayseri'li, "gardaşlık" veya "yeğenim"; Rumeli'li, "ahretlik" ve Kürt de "babo" sözcükleri ile çağırır. Oyun metinlerinde, ayrıca, "İsmail Efendi pederim", "İsmail Efendi baba", "Ali Efendi oğlum", "bekçi baba", "hanım teyze", "valide" ve "peder" gibi hitap şekilleri de geçmektedir (C.Kudret, 1973: 126-445).

Ortaoyun'da dikkati çeken temel sürtüşme unsuru, Kavuklu'nun, bir taşralı veya azınlıktan biri ile karşılaştığında, onların İstanbul şivesine aykırı düşen konuşmalarına sataşmasıdır: "Bunlar nasıl lakırdı? ...Sen ne demek istiyorsun, onu söyle oğlum" (C.Kudret, 1973: 133) gibi. Oysa günümüz Türkiye'sinde durum başkadır: Kent kökenlileri rahatsız eden husus, kentlinin oldukça karmaşık ilişkiler ağının zorunlu kıldığı etkileşimde, kendi tarzlarından farklı davranışlarla birlikte bu tasavvuri hitap terimlerinin yaygın bir şekilde günlük yaşamlarında karşılıklarına çıkmasıdır. Kuşaklar boyunca kentli olan grupların bugünkü orta yaş kuşağı, "hanımefendi" ve "beyefendi" gibi temel hitap şekilleri dışında, oğuldan "mahdum bendeniz", kız çocukdan "kerime cariyeniz", babadan "peder duacınız", yaşlı kişilerden de "efendi hazretleri" diye söz edildiğini (A.Gölpınarlı, 1991) duyarak büyümüşlerdi. Yine bu kuşak, görüşülen konu komşuya da "hanım teyze", "bey amca", "hanım kızım", "bey oğlum", "evladım" denildiğini bilmektedir. Bu bakımdan, günümüz kentlileri arasında gün be gün yaygınlaşan "taşra" ya da kırsal alan davranış ve hitap şekilleri, özellikle, belirli bir eğitime ve mazide kaldığı anla-

şılan “eski” kent yaşamımız görgüsüne sahip ailelerde bir hayli yadırganmaktadır. Hatta, bir görüşe göre Ortaoyunu’nu günümüze aktarma deneme yollarından biri kabul edilen “Kabare tiyatrosu”nda (C.Kudret, 1973: 105-106) bu yadırganmanın dramatize edildiği de olmuştur. Sözkonusu “muhavere” de, birbirine yabancı iki kişiden birinin diğerine, “amca” diye hitap etmesi üzerine, bu hitabın kent soylu açısından mantıksızlığını gösteren bir diyalog oluşur. Bu hitaba tepki gösteren kişi, “Sen benim anamı tanıyor musun?” diye başlayarak, diğerine, tek tek kan akrabalığı ve hısımlık terimlerini kullanarak, onları tanıyıp tanımadığını sorar. Hepsine aldığı olumsuz yanıtlar üzerine de, “O halde sen ne demeye bana amca diyorsun?” diyerek, o kişi ile bu düzeydeki bir etkileşim kanalını reddeder⁶.

Metropol alanlarda, değişken sosyo-ekonomik koşullar, akrabalık terimlerinin kullanımında, bu “alet edilme” dışında, bir belirsizlik, işlevini yitirdiği için unutulma, hatta değişim bile getirmiştir. Örneğin, büyük kentlerimizde, gençlerimizin önemli bir kısmı, yukarıda verilen ve yaygınlığını “taşra”da hâlâ koruyan bir takım temel tasavvuri akrabalık türlerinin çoğundan habersizdir: Bu hususta, farklı dönemlerde ve çeşitli fakültelerde verdiğimiz derslerde karşımıza çıkan öğrencilerle ilgili gözlemlerimize göre, iki-üç kuşaktan beri kentli olan gençler başı çekmekteydi. Buna karşılık, kente kırsal alandan en çok on yıl kadar önce göç etmiş olan gençlerin çevrelerinde ise bu tür uygulamalar vardı. Kentli ailelerin bir kısmında, erkek çocuğun sünneti, henüz ane sütü emici bir dönemde, doğumdan sonraki ilk hafta içinde, törensiz veya bir mevlit okutulmaksızın, ve de “kirve”siz geçirilivermektedir. Aynı şekilde evlenirken de “sağdıç” ve özellikle “yenge” artık yoktur. Bunlara, ancak kentlerde, “gecekondu” olarak bilinen, ve kırsal değerlerin korunduğu mahallelerdeki düğünlerde rastlamak mümkündür. Aslında “yenge”, gözlemlerimize göre, eş seçiminin, geleneksel kalıplara göre gerçekleştiği evlenmelerde önemini korumaktadır. Kent’lerin eski “gecekondu” bölgelerinde, ya da önemli ölçüde kent değerlerine açılmış büyük kente yakın köylerde, belirli bir eğitim görmüş ve birbirlerini tanıyarak evlenmeye karar veren gençler “yenge”yi gerekli görmemektedirler. Bu arada, eskiden beri kent kültürüne özgü olan “el-ti” ile “bacanak” gibi hısımlık terimlerini çevrelerinde hiç duymamış, kentte doğma büyüme gençlere de rastlanmıştır.

Günümüz Türkiye’sinde, akrabalık sözcüklerine ilişkin yeni bir özellik ise, bu terimlerde işlevsel olduğu kadar yapısal bir değişimin başlamış olmasıdır. Akrabalık terminolojimizde, tespit edebildiğimiz kadarı ile, Güvenç’in

⁶ Ülkemizde bu türde uzmanlaşmış tiyatro gruplarından birinin sahneye koyduğu bir oyundan. Oyunun adı ve grup kesin olarak hatırlanamamıştır. Zeki Alasya-Metin Akpınar ekibinin “Bu Şehri İstanbul” olması mümkündür.

de belirttiği gibi, Sudan tipinden, *Batı toplumlarındaki* akrabalık terimleri tasnif sistemi olan "Eskimo akrabalık terminolojisi" tipine bir geçiş (B.Güvenç, 1972: 293-294) dikkati çekmektedir. Bu geçişin kökenlerini, kanımızca, yukarıda değindiğimiz, Osmanlının Batıya açıldığı Tanzimat dönemindeki "Batıya yönelik" seçkin grubun ailelerindeki "kuzin" ve "kuzen" uygulamasına kadar götürmek mümkündür. Bugünkü gelişmelere göre de, "dayı/amca ve teyze/hala farkları da kalkarsa, Türk akrabalık sözcükleri tümüyle *Eskimo* veya "Batı" sistemine benzeyecektir (B.Güvenç, 1972:294).

Türk akrabalık sözcüklerinde ne tür bir değişimden söz edildiğinin daha iyi anlaşılması bakımından, adı geçen Eskimo akrabalık tasnifine somut bir örnek olarak, Batının Amerikan ve İngiliz toplumlarındaki akrabalık terimleri kullanımı Tablo 4 de verilmiştir.

Tablo 4 : AMERİKAN (ve İNGİLİZ) AKRABALIK TERİMLERİ

1. KUŞAK	"grandfather" (babanın babası) "grandmother" (babanın annesi)	"grandmother" (annenin annesi)
2. KUŞAK	"father" "aunt" (babanın k. kardeşi) "uncle" (babanın e. kardeşi) "nephew-niece" (yeğen)	"mother" "aunt" (annenin k. kardeşi) "uncle" (annenin e. kardeşi)
3. KUŞAK	"brother" (kişinin ağabeyi veya e. kardeşi) cousin" (babanın k. k. oğlu veya babanın k. k. kızı veya babanın k. k. oğlu veya babanın k. k. kızı)	"sister" (kişinin ablası veya k. kardeşi) "cousin" (annenin k. k. oğlu veya annenin k. k. kızı veya annenin k. k. oğlu veya annenin k. k. kızı)

Bu tasnife göre, babanın kız kardeşi ile annenin kız kardeşi için aynı terim kullanılmaktadır. Aynı durum, babanın erkek kardeşi ile annenin erkek kardeşi için de geçerlidir. Ayrıca, kişinin kendi kuşağında, kendi ana-baba ailesi dışındaki kız veya erkek akrabaları için de tek bir terim, "cousin" kullanılmaktadır. Bununla beraber, bu toplumdaki çoğu ailelerde, kuşak farkına bakılmaksızın, kişiyi *adı* ile çağırma örneğin, çocuğun, kendi ana-babasını ve onların kardeşlerini adları ile çağırması eğilimi de oldukça gelişmiştir. Ayrıca, bu kan akrabaları dışında kalan, ve evlilik sonucu edinilen akrabalara ilişkin terimler de sınırlıdır. Örneğin, dayının veya amcanın eşi için, bizdeki "yenge" gibi ayrı bir terim bulunmayıp, anne veya babanın kızkardeşi için geçerli olan "aunt" sözcüğü bu kişiler için de kullanılmaktadır. Teyze veya halanın eşi için de bizdeki "enişte" karşılığı bir ifade bulunmayıp, babanın ve-

ya annenin erkek kardeşi için kullanılan "uncle" yeterlidir. Bunların dışında kalan ve bizde her iki cins için ayrı terimlerle ifade edilen ("görümce", "kayınbirader", "gelin", "damat", "dünür", v.b.) kişiler ise, "...-in-law" eki ile ifade edilmektedir.

İşte, ülkemizde, en az birkaç kuşak kentli üst ve orta sınıfın kullandıkları akrabalık sözcüklerinde, özellikle tablomuzdaki üçüncü kuşak terimlerinin kullanımında gün geçtikçe, İngilizce'den düz çevirme ile aktarılan *kuzen* yerleşmektedir. Aynı şekilde, "yeğen", aynı kuşaktaki kardeş çocuklarını da kapsayacak şekilde "kuzen" ile eş anlamlı kullanıldığı gibi, ikinci ve üçüncü derece akrabaları ifade için de kullanılmaktadır. Ayrıca, Batının çocuk eğitim sistemini benimsemiş olan yine bu üst ve orta sınıf Türk ailelerinin henüz azınlıkta olduğunu sandığımız bir kısmında, çocuğun ana-babaya, hatta dedeye adıyla hitap etmesi hoş görülmektedir.

Bu tür bir değişime yol açan etmenler, çeşitli gruplara ve ortamlara göre farklı ve karmaşıktır. Yine de, sınırlı da olsa bir analiz yapabilmek amacıyla, bu etmenleri, kabataslak, üç başlık altında inceleyebiliriz: a) kitle iletişim araçlarının etkisi, b) batı dillerinde eğitimin artması ve c) iç göç sonucu soy sop grubunun eski önemini yitirerek ailenin küçülmesi.

a) *Kitle İletişim Araçlarının Etkisi*

1960'lı yılların sonunda Türklerin yaşamına giren televizyon, diğer ülkelerde olduğu gibi, radyodan daha güçlü bir şekilde kitleleri etkilemede önemli bir rolü üstlenmiştir. "Bireyin, köyde olsun, kentte olsun, içinde bulunduğu evren, bu elektronik ağla örülmüştür. Bu ise, uzakları yakın etmiş, Mc Luhan'ın çok iyi bilinen deyişi ile evrenimiz, büyük bir köy durumuna, herkesin, herkes hakkında her şeyi bildiği köysel yaşama biçimine dönüşmüştür". (A.Aziz, 1982:3)

Okuma alışkanlığının olmadığı ülkemizde, yazılı kitle iletişim araçlarından çok, elektronik görsel ve işitsel kitle iletişim araçları olan rayo ve televizyon, bireylere, kendi alt kültürleri dışındaki bilgilerin aktarılmasında ve benimsenmesinde etkin olabilmektedir. Özellikle, "gençler, rayo ve televizyona açık olmaları oranında, toplumsallaşma olgularında geleneksel ya da gelenek dışı bir toplumsallaşma süreci içinde bulunmaktadırlar" (A.Aziz, 1982:182). Bu durumda, özellikle son yıllarda pek tutulan "tele novelas" türü yabancı kaynaklı "pembe" ya da "beyaz" dizilerin bireylerin toplumsallaşmasını etkileyeceğini söylemek mümkündür. Bu tür dizilerde, seyirci, genelde akraba ve arkadaş grupları çevresinde geçen olaylarda, sık sık, Batı toplumlarının akrabalık sözcükleri, o toplumlara özgü akrabalık rolleri, yani davranış beklentile-

ri, hatta yaşlı kuşağa adı ile hitap edilme durumu ile karşılaşmaktadır. Durum diğer tür yabancı dizilerde de aynıdır. Evdeki çocukların, hatta gençlerin, izledikleri bu dizilerden bu yönde etkilenmemeleri mümkün değildir.

Bu arada, konuya açıklık getirmek üzere, özellikle TRT'nin televizyon yayınlarındaki dış kaynaklı filmlerin dublajında seyirciye sunulan temel akrabalık terimlerine göz atmakta yarar görülmektedir:

-
1. kuşak için "büyük anne" ve "büyük baba"; adı ile hitap
 2. kuşakta, terimler kargaşası ve 3.kuşağın 2.ye kişinin adı ile hitabı;
 3. kuşakta, "kuzen", "yeğen" ve kişilere adları ile hitap etme.
-

Bunları Tablo 4'deki Amerikan-İngiliz terimleri ile karşılaştırdığımızda, TRT kanalıyla bize, Batı toplumlarındaki akrabalık terimlerinin, "Türkçeleştirilmiş" değil de "düz çeviri" şekliyle sunulduğu ortaya çıkmaktadır. Yani, *bu terimlerin Türk kültürüne uyarlanması gerekirken, bu yapılmamıştır*. Gerçi daha önce açıklamaya çalıştığımız üzere, Türk ve Batı toplumlarının akrabalık terminolojisi birbirinden çok farklıdır. Yine de, çeviride, olayların gidişine ve söylenen sözlere dikkat ederek bir uyarlama yapmak mümkündür. Bu açıdan, televizyonda seyrettiğimiz yabancı dizi ve filmlerde bu konuda karşılaşılan hataların bir umursamazlık ya da bilgisizlik sonucu olduğu izlenimi kalmıştır. Örneğin, olayların gelişimi ile "hala" olması gerektiği anlaşılan kişiye "teyze" diye hitap edilmekte, "dayı" da "amca" oluvermektedir. Somut bir örnek, yakın bir tarihte TRT kanallarından birinde gösterilen, ünlü film yönetmeni Jacques Tati'nin başyapıtı "Mon Oncle" un çevirisidir. Filmin temel oyuncularından biri, filmdeki olayların büyük bir kısmının geçtiği evin evsahibesinin erkek kardeşi, yani bu evdeki çocuğun *dayısıdır*. Filmin adı ile de bu kişiye atıfta bulunmaktadır. Film boyunca, çocuğun "amca"sı olabilecek bir kişiye ratslanmamakla birlikte, "dayı", "amca" olarak geçer. Bu filmin, ülkemizde, ithalatçı firma marifetiyle "Amcam" olarak gösterime girdiği anlaşılmaktadır (Tempo: 1991). Benzer hatalara, Video kulüplerinde, ticari kuruluşların ürettikleri kasetlerdeki seslendirmede veya alt yazılarda da rastlamak mümkündür.

İşin esef verici yanı da "telemania" ve "videomania" kurbanlarının bir hayli yüksek olduğu ülkemizde fazla düşünülmeden yapılan bu tür çevirilerin, diğer bazı etmenlerle birlikte, özellikle yeni kuşakta, özgün akrabalık terimlerimizi yok etmesi ya da kullanımlarını "muğlak"laştırma tehlikesidir. Batı toplumlarında bu tür bir endişe söz konusu değildir, çünkü, bir Batı kültüründeki bir akrabalık teriminin bir diğerinde, çağrıştırdığı rol ile birlikte, benzer bir şekilde karşılığı vardır. Bizim özgün akrabalık terimlerimiz ve

çağrıştırdıkları rol beklentileri ile Batıninkiler arasındaki gibi bir "aykırılık" yoktur. Daha şimdiden, bu konudaki endişemizi haklı kılacak bir örnekle, TV4 deki bir programda karşılaştık: Tarih öğretiminin tartışıldığı bir genç grubunda⁷, bir hanım kızımız, konuşması esnasında, "...annem, *büyük annem*" ("ninem", "anneannem", "babaannem" yerine)... deyivermiştir.

b) Batı Dillerinde Eğitimin Artması

Osmanlı dönemindeki üçlü eğitim sisteminde, yenilikçi Tanzimat okulları olan idadiler ve sultanîler yanı sıra, kolejler ve azınlık okulları olarak bilinen yabancı dilde öğretim yapan okullar bulunuyordu. Üçüncüsünde ise Kur'an öğretimi verilmekteydi. "Bu üç kanalda üç ayrı görüşün, üç ayrı yaşam biçiminin, hatta üç ayrı çağın insanı yetiştiriliyordu" (Z.Baloğlu, 1990:6). Bugün, yine buna benzer bir üçlü kanal söz konusudur. "Birbirine kapalı bu kanallarda eğitim profili farklı üç ayrı tür gençlik yetiştirilmektedir" (Z.Baloğlu, 1990:8). Ayrı kanalların doğmasında ise, birinde din faktörü, diğesinde artan nüfus faktörünün baskısı rol oynamaktadır. Bir diğeri de, çocuklarının yabancı dil öğrenmesini ve iyi bir eğitimle toplumda gözde olan, bol kazançlı ve sağlam gelecekle meslekler edinmesini isteyen ailelerin talebinden doğmaktadır (Z.Baloğlu, 1990:8-9). Bu talep sonucunda, "yabancı dilde eğitim yapan özel liseler", yani "Kolej"ler yanı sıra, "Anadolu liseleri" olarak bilinen "yabancı dilde eğitim yapan resmi liseler" ortaya çıkmıştır. Talep patlaması karşısında her yıl bu okullara giriş için yapılan sınavlar ve çocukların yerleştirilmesinde çıkan aksaklıkların günlerce gazetelerde konu edildiği malûmdur.

Genel liselerimizde de yabancı dil öğretilmektedir, ama ne süresi ne de niteliği tatminkârdır. Aslında, "lisan-ı ecnebi" ya da yabancı dil dersinin, gerek Osmanlı "Mekteb-i İdadîye"sinde, gerek Cumhuriyet döneminin ortaokul ve lise mufredat programlarında, haftalık ders yükünün ortalama % 14-17 sini oluşturduğu anlaşılmaktadır (H.Cicioğlu, 1982: 167-218). Oysa, ilki 1867 de "Galatasaray Sultanîsi" adı altında açılan Mekteb-i Sultanî'de ise öğretim yarı yarıya Türkçe ve Fransızca dillerinde idi (H.Cicioğlu, 1982:14). Bu okullar yanı sıra, azınlık okulları, zamanla, Türkleri de kabul etmiştir.

Bugün "Kolej" olarak da bilinen bu tip eski veya yeni okulların mufredat programındaki derslerin yarısında, yabancı dilde eğitim yapılmaktadır. Artık Fransızca dışında, Almanca, İtalyanca, ama çoğunlukla İngilizce dilin-

⁷ TV4, 4 Temmuz 1991, "Lisans Tamamlama Programları, Tarih Öğretimi (4)"; Doç.Dr.Fersun Paykoç'un hazırladığı bu bölümde, Devlet Tiyatrosu sanatçısı Tamer Levent'in, "eğitimde drama"yı benimsetmeye çalıştığı bir tartışma grubunda.

de eğitim yaygındır. Hatta, bu okulların bir kısmında etkin bir biçimde ikinci bir yabancı dil de öğretilmektedir.

Ailelerin yabancı dilde iyi bir eğitim talebinde, şüphesiz, bir takım sosyal ve psikolojik nedenler vardır. Ancak, çağın gerekleri ve ülkemizdeki iş olanakları da aileleri, çocuklarına, bedeli ne olursa olsun, yabancı dilde eğitim sağlama isteklerinde haklı kılmaktadır. “Dünyayı kapsayan bir köyden” (*global village*), “dünya çapında bir yaşam biçiminden” (*global lifestyle*) (J.Naisbitt ve P.Aburdene, 1990: 116-119) ve gittikçe yoğunlaşan uluslararası politik ve ekonomik ilişkilerden söz edildiği bir ortamda, yabancı dil bilme önem kazanmıştır.

Öte yandan, bir toplumun dilini öğrenmek, aslında o toplumun bütün yönleriyle kültürünü de öğrenmek, o toplumun değerler sistemine açılmak demektir. O dili gerektiği gibi konuşabilmek için bu zorunludur. Onun için, Türkiye’deki aydınlar arasında, milli değerlerimizin, kültürümüzün yok olacağı endişesi ile, özellikle temel eğitimden başlayan yabancı dilde eğitim görülmesine karşı çıkan bir grup bulunmaktadır. Bu endişelerinde de pek haksız değildirler: İşte, bu tip okullardan mezun olanların, her zaman için, toplumumuzda ayrıcalıklı ve “kültür aktarıcı” bir konumları olmuştur. Örneğin, bu tür bir eğitim görmüş olan Osmanlı seçkinleri, aşinalık kazandıkları “frenk” kültürünün bir takım özelliklerini, Osmanlı toplumunda bu yabancı dili kullanan azınlık gruplarla birlikte Osmanlı toplumuna aktarılmasında aracı olmuşlardır. Daha önce sözünü ettiğimiz, “kuzen” ve “kuzin” kullanımları buna tipik bir örnektir. “Kuzen” sözcüğünün yaygın olarak kullanımı ise daha sonradır.

Bunda, yukarıda sözünü ettiğimiz, görsel-işitsel yayınlardaki yabancı terimlerin “düz çeviri”si kadar Batı dillerinde eğitim görmenin etkisi büyüktür. Yurdumuzda, dilinde eğitim yapılan Batı kültürlerinde, her dile göre yazım ve telafuz farkına rağmen, “kuzen” sözcüğünün karşılığı vardır. Bu okullarda verilen dil ve edebi derslerin içeriği, her kültürde var olan akrabalık sistemini de kapsamaktadır. Bu durumda öğrenci, okulda okuduğunu, yaşadığı çevrede, ekranda görüp duyarak, ya da ekranda seyrettiğini okulda okuyarak pekiştirmektedir. Böylece, bir zamanlar küçük bir grubun tekelinde olan “kuzen”, daha geniş bir kitleye yayılabilmiş, Türkçe sözlük⁸ ve imlâ klavuzlarımıza girmiştir.

Bu arada yurt dışında, bir Batı toplumunda yaşarken, o toplumun dilinde eğitim görmek zorunda kalanları da unutmamak gerekir. Bu kişiler, ge-

⁸ Örneğin, Türk Dil Kurumu’nun yayımladığı *Türkçe Sözlük*’ün 1955 yılındaki ikinci baskısında “kuzen” sözcüğü yoktur. Oysa, daha sonraki yedinci baskısında (1983) ve 1985 basımı İmlâ Klavuzu’nda bu sözcüğe yer verilmiş olduğu görülmektedir.

nellikle, toplumsallaşma sürecinin en önemli ve kalıcı olan çocukluk dönemlerini yurt dışında geçirmektedirler. Yurt dışındaki Türk ailesinin, ailenin Batıya yönelik bir seçkin ya da üst orta sınıf Türk ailesi olması halinde, bu tip aile, ana-babanın da yabancı dil bilmesi sonucu, yaşadıkları kentteki yerli halk ile sağlıklı, ama çocuğun kendi kültür değerlerini öğrenmesi bakımından sağlıklı, bir iletişime girebilmektedir⁹. Bu da, bu grup ailelerin, yaşadıkları yabancı toplumun değerlerine yoğun bir şekilde açık olmaları, ve bu ülkede kalış süreleri ile doğru orantılı bir şekilde, bu değerlerin ve kullanılan sözcüklerin benimsenmesi demektir. Akrabalık terimleri de bu gelişmeden nasibini almaktadır. O derece ki, çocuk, yaşanan ülkedeki temel kan akrabalığı sözcüklerini, söz gelimi, “mommy”, “daddy”, “mom”, “dad” veya “muti” gibi ana veya babasına hitapta kullanmayı alışkanlık haline getirmekte, bu alışkanlık yurda döndüğünde çok zor bırakılmaktadır. Bunda çevreden “özenti” olarak yapılan eleştiriler etkin olabilmektedir.

Oysa, kır, taşra ya da bu özellikleri yansıtan gecekondu bölgesi kökenli “gurbetçi” Türk işçi ailelerinde durumun daha değişik olduğu anlaşılmaktadır. Bu aileler, kentin belirli mahallelerinde yoğunlaştıklarından, bu kişiler arasında, yerli halk ile olandan çok daha yoğun bir etkileşim ve dayanışma sözkonusudur. Bu dayanışma ve kültürel kimliği koruma çabaları, onları, buldukları toplumda sosyal açıdan “tecrit edilme” boyutuna kadar götürebilmektedir (J.M.Mushaben, 1985: 134). Çocukların önemli bir kısmı, bu soyutlanma ile birlikte, örneğin Alman sistemine hiç de uygun düşmeyen Türk yetiştirme tarzının etkisiyle, kendilerini ifade etmede aciz kalmaktadır. Oysa bir görüşe göre, çocuk, konuşmayı öğrendiği zaman kendi toplumunun yapısının beklentilerine de açılmaktadır. Çocuk, ne Türkçeyi ne de, örneğin, Almancayı gerektiği kadar öğrenemediğinden, ne Türk ne de Alman sosyal ilişkiler yapısını tam olarak algılayamamaktadır (N. Abadan-Unat, 1985: 11-14). Dolayısıyla, işçilerimizin Anadolu doğma büyüme birinci kuşağı ile Türkiye’de doğmakla birlikte, küçük yaşta yurt dışında yaşamaya başlayan ikinci kuşak arasında, iki farklı kültürün çatışması bütün boyutları ile yaşanmaktadır¹⁰. Bu çatışmadan, aile içi ve akrabalık rolleri de nasiplerini almaktadır.

Birinci kuşak Anadolu yaşam biçimini, biraz “elektronize” bir biçimde sürdürmeye devam ederken, ikinci kuşak, aile ocağı ile okul ve kendi mahallesi dışında gözlediği günlük yaşamda karşılaştığı değerler arasında bo-

⁹ Bu konuda bir araştırma bulunmamaktadır. Yazarın çocukluğu, bu tip bir ailenin üyesi olarak yurt dışında geçtiği için, burada bu konudaki gözlemler ve deneyimler aktarılmaktadır.

¹⁰ Bu konuda, işçilerimizin karşılaştıkları “kimlik krizi” için bkz. Nermin Abadan-Unat, 1984.

calamaktadır. Ayrıca, bu ikinci kuşak, yurt dışındaki Türk işçi ailesinin “çekirdek” (karı-koca ve çocuklar) bir yapısı olması (M.Kıray, 1976; A.Kudat, 1975) sonucu, kan akrabası ve hısımlar (kan akrabası olanların eş ve çocukları) grubu dışında bir “akraba” grubu tanımamaktadır. Bu deneyim, yurt dışında devam ettiği yerel okuldaki Batı kültürüne ilişkin bilgilenmeyi pekiştiricidir. Yine yabancı dilde izlediği yerel dizi ve filmler de kendisine, ana-baba kültüründen farklı akrabalık sözcükleri, davranış beklentileri vermektedir. Bir görüşe göre, bulunduğu sosyal çevrenin empoze ettiği kültür değerlerinin veya normlarının televizyonda izlenen programdaki davranışlarla uygunluğu, kişinin benzer davranışlar içine girmesini kolaylaştırmaktadır. Bu ortamda, çoğu kez, aile üyeleri dışında, arkadaş grubundan olumlu tepkiler beklentisi umudu vardır. Bu beklenti de, çocuğun veya gencin, gerek kitle iletişim araçlarında gerek etrafında gördüğüne benzer davranışlara girmesine yardımcı olabilmektedir (M.Küçük Kurt, 1990: 92). “Almanca” ikinci kuşakta sorun, aile çevresinin beklentileri ile okulda edindiği arkadaş grubunun beklentilerinin farklı olmasıdır. Bu da onu, ya bunalıma itecek ya da gencin kendi öz kültürüne “yabancılaşması” na yol açacaktır. Ama, bir de madalyonun öbür yüzü vardır: O da, bu gençlerin, içinde yaşadıkları toplum üyelerince de, bir başka kültür üyesi olarak dışlanmalarıdır (J.M.Mushaben: 138). “Yitirilen kuşak” olarak da bilinen bu gençlerimizde, Türk kültür özelliklerinin çoğunun erozyona uğradığı bir gerçektir. Bunu, konumuzla ilgili bir örnek ile pekiştirmekte yarar vardır: “Almanca” ikinci kuşak olduğu anlaşılan bir Türk gencimiz, kendisine bir şey sormak üzere dikkatini çekmek isteyen, İstanbul kökenli yaşlıca bir komşu hanımın “evladım” şeklindeki hitabına, “Ben senin evladın değilim” diye sinirlenerek yanıt vermiştir. Hanımın, gence, bu tür bir hitabın bir Türk adeti olduğunu açıklaması üzerine de, gencimiz, bu tür bir uygulamadan haberdar olmadığını, bu adeti horlayıcı bir şekilde ifade etmiştir¹¹.

c) Soy Sop Grubunun Önemini Yitirmesi ve Ailenin Küçülmesi

Akrabalık terimlerimizin bugünkü kullanımlarını kırsal alan ve kente göre değerlendirdiğimizde de, bunların daha çok kentlerde değişime uğradığını belirtmiştik. Kırsal alanda ise, eski sözcükler korunmakla birlikte köylünün artık kentli akrabalık terimlerinden haberdar olduğunu ama kendi özgün terimlerini kullanmayı sürdürdüğüne dikkat çekilmiştir. Kanı-

¹¹ Prof.Dr.Nermin Erdentuğ’dan naklen; bu, münferit bir olay olmayıp, bu özelliğe sahip gençlerimizde çoğunlukla görülen bir tutumdur.

mızca, bunda “soy sop grubu”na bakış açısındaki değişimin de göz ardı edilemeyecek bir rolü vardır.

Türkiye Türk toplulukları, “baba soyunun izlendiği” ve erkeklerin ayrıcalıklı bir konumda olduğu bir sosyal yapıya sahiptir. Buna rağmen, 1960 dan bu yana, köy topluluklarımızda yapılan birtakım araştırmaların sonuçları, bu yerleşim birimlerinde “babanın soy sop grubu”nun (*patrilineage*) varlığına ve dolayısıyla, *sadece* baba ya da erkek tarafı akrabaların önemsendiği görüşüne şüphe düşürmektedir. Örneğin, Stirling, köydeki “sülale” ile, yaşamakta olan en yaşlı kuşağın dedelerine ya da dedelerinin babasına kadar geriye gidebilen, sınırlı bir erkek akrabalar grubundan söz edildiğini belirtmektedir. Köydekilerin çoğunluğu bundan daha geriye, köydeki diğer haneler ile yakınlıklarını belirleyecek bilgiden yoksundular (P.Stirling, 1965:158). Eserpek’in de 1970’li yıllardaki Erzurum çalışmasında benzer bir bulgusu vardır (A.Eserpek, 1979: 128-129). Stirling, bu erkek akrabalar arası dayanışmanın daha çok kavga ve çatışmalarda kendini gösterdiğine ve bunun bir “soy sop grubu” nun varlığı için yeterli bir özellik olmadığına dikkati çeker (P.Stirling, 1965:158). Ayrıca, ona göre, kullandığımız akrabalık terimleri ile akrabalık rol yapımız arasında, çoğu baba tarafı soy sop gruplarında olduğu üzere, bir uyum yoktur. Terimlerin yerel kullanımında da, aynı kişiyi belirtmek için, eşanlamlı, birden fazla sözcük bulunmaktadır. Dahası, köydeki akrabalık sözcükleri, ne erkek tarafı akrabaların önemini vurgulamaktadır ne de bir soy sop grubu yapısını yansıtmaktadır (P.Stirling, 1965:151).

Casson ve Özertuğ ise, inceledikleri bir Orta Anadolu köyünde, “babanın soy sop grubu” yerine “hane”lerin sosyal yapının temel birimleri olduğunu ortaya koymuşlardır. Hanelerin oluşumunda ise, geleneklere göre tercihin baba yanına yerleşme olmasına rağmen, “iki yanlı soy sistemi” (*bilateral*)¹² ilkesinin de işlediğini belirlemişlerdir (Casson ve Özertuğ, 1974:347). Kişinin babası veya annesi tarafındaki akrabalarına öncelik verilmediği, ya da, her iki taraftan olanların aynı derecede önemli olduğu bu durumu, Eserpek de, yine Erzurum araştırmasında tespit etmiştir (A.Eserpek, 1979:131). Yine de, birkaç köy araştırmasında ortaya çıkan bu özelliği, Türkiye çapında genelleştirebilmek için daha fazla veriye ihtiyaç olduğu kanısındayız.

Bu arada Casson ve Özertuğ, kendi bulguları ile, ülkemizde yapılmış olan diğer köy çalışmalarının bu konudaki benzer verilerini değerlendire-

¹² Soyun izlenmesi ve yerleşme kuralları için bkz. Aygen Erdentuğ, 1985: 173-175.

rek, baba tarafı soy sop grubunun yokluğuna, şu yorumu getirmişlerdir: Bugün Anadolu'da yaşayanlarda, bir vakitler, yerleşik yaşama geçmeden önce "baba soyunun izlendiği" ve "baba yanı yerleşik" (*patrilocal*) ve de baba tarafı soy sopun önemsendiği gruplar vardı. Baba tarafı soy sop grupları, zamanla değişen koşullar karşısında işlevlerinin yitirdiklerinden, yerlerini "iki yanlı soy sistemi"nin dikkate alındığı gruplara bırakmışlardır. Bu insanların, bu ilk dönemlerdeki akrabalık terimlerinde, baba tarafı soy sopun ağırlığını gösteren sözcükler de, zamanla, Sudan tipindekilere dönüşmüştür (R.Casson ve B.Özertuğ, 1974: 350-353). Bu araştırmada, incelenen konunun sınırlılığı etkisiyle olsa gerek, bu grupların işlevlerini yitirmelerindeki ya da örgütlenmelerini gerektirmeyecek nedenler üzerinde durulmamıştır.

Bu konudaki açıklama ise Eserpek'ten gelmektedir: Erzurum çalışmasında, köylerde "babanın soy sop grubu"nun örgütlenmemesine yol açan etmenleri belirtirken, bir bakıma, bu etmenler arasında saydığı, "iki yanlı soy sistemi"nin temelindeki nedenler hakkında da bir açıklama yapmaktadır. Bunları, şu şekilde özetlemek mümkündür: Merkezi politik otoritenin gelişmesi ve köyde yerleşmiş adalet duygusu; bireyciliğin ve eşitliğin gelişmesi; köy nüfusunun coğrafi hareketliliği; uyumluluk yönünde köy içinde ve akraba arasında baskının artışı; gerekli yardım ve desteğin geniş ve birleşik ailede karşılanması; birbirini aşan akrabalık ilişkileri; ekonomik farklılaşmanın akrabalık ilişkileri ile kesişmesi ve erkek kardeşler arası şiddetli bir çatışma sonucu, ayrılan hane reisinin, köyün bir başka mahallesine, kardeş hanelerinden uzak bir yere yerleşmesi ile oluşan fiziki uzaklık (A.Eserpek, 1979: 130-132). Bu açıdan, kanımızca, kırsal kültürümüzün bir özelliği olduğu iddia edilmiş olan "babanın soy sop grubu"na, olsa olsa, ülkemizin güneydoğusundaki göçer ya da yerleşik "aşiret"lerde rastlamak mümkün olacaktır.

Aslında, soy sop grubunun oluşmasını engelleyen bu etmenlerden çoğu, kentte yaşayanlar için de geçerlidir. Kentlerdeki gecekondu bölgelerinde yapılmış olan sayısız araştırmalar, bu yerleşim birimlerinde de "hane"lerin sosyal yapının temel birimleri olduğunu ve "hane"ler arası ilişkilerin, belirli bir akraba grubu dışında, hemşehrasi olma olasılığı yüksek komşularla sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır (A.Erdentuğ, 1990:29). Bu "belirli" akraba grubunun oluşmasında ise, gözlemlerimize göre, hem hane reisi erkeğin hem de karısının soy sop grubunun coğrafi hareketliliği önemli bir etken olabilmektedir. Bu ise, bu yerleşim birimlerinde, elde kesin veriler olmamakla birlikte, "iki yanlı soy sistemi" ilkesinin benimsenmiş olma ihtimalini yükseltmektedir.

Diğer yandan, tayinler ve yeni iş olanakları sonucu, birkaç kuşak kentli olan nüfus da yer değiştirmek zorunda kalmaktadır. Bu da, ister istemez, soy sop gruplarında bölünme, mekansal uzaklık sonucu bölünen "aile"ler arasında, çeşitli ekonomik zorlamalarla birlikte, iletişim azlığı demektir. Dolayısıyla, bu kentli gruplarda da, "iki yanlı soy sistemi"nin dik-kate alınmak zorunda kalındığı, belirli akrabalarla sınırlı sosyal ilişki ve dayanışma söz konusudur.

Aslında, kentlerimizde gözlemlediğimiz, ve gittikçe "daralan" bu akraba grubu, Amerikan antropolojisinde, *kindred* olarak bilinen grubu anımsatmaktadır. Bizdeki gelişmelerin, sanayileşmenin ve kentleşmenin bilinen aşamalarını geçerek "sanayi ötesi" bir topluma dönüşen bir Batı toplumundaki *kindred* grubuna denk düşüp düşmediği araştırmaya açık bir husustur. Dilimizde "sınırlı akraba grubu" şeklinde ifade edebileceğimiz bu akraba grubunun odak noktası soy sop grubunun "atalara yönelik" (*ancestor-oriented*) özelliğinden farklı olarak kişinin kendisidir. Bu akraba grubuna, kişinin, hem ana hem de baba tarafındaki akrabalarından, kendi kuşağındakiler dışında bir üst, ya da kendisi yaşlandığında, bir alt kuşaktakiler girmektedir. Böylece, kişinin "sınırlı akraba grubu" sadece kardeşleri ile aynı olup, anne veya babasınınkinden, ya da çocuklarınınkinden, ortak üyeler olmasına rağmen, farklıdır (D.Bates ve F.Plog, 1990:328). Zaten, daha önce bahsettiğimiz, Amerikan akrabalık terimleri de bu yapıya uygunluk göstermektedir.

Öte yandan, daha başka etmenler yanı sıra göç olgusunun da etkisiyle, 1960'lı yıllardan beri yapılan farklı sosyal içerikli araştırmalar, ülkemizde, çeşitli aile tiplerini ile sonuçlanmıştır. Bunların, konumuza uygun düşmesi açısından, üç başlık altında incelenmesi uygun görülmüştür:

- a) Geleneksel (geniş) aile tipi ya da kır kesimi ailesi,
- b) İntikal (geçiş) aile tipi ya da gecekondu ailesi,
- c) Modern (çekirdek) aile tipi ya da kentsel aile.

"Geleneksel" aile kan bağı itibariyle yakın akrabalar, ebeveyn ve çocuklardan oluşurken, "intikal" tipi aile, anne, baba, evlenmemiş çocuklar ile üst ebeveynlerden oluşan aile grubudur. "Çekirdek" aile ise, anne, baba ve evlenmemiş çocukların oluşturduğu bir aile tipidir" (O. Türkoğan, 1970 : 166; M.Küçükyurt, 1990 : 86).

Yine, bu sayısız araştırmalarda, "a" dan "c"ye doğru, hem soy grubu hem de "aile" olarak kabul edilen birimin küçüldüğüne, ve "sülale" yerine

“aile”nin ön plana çıktığına dair veriler bulunmaktadır (DPT, 1989:24). Aile bireylerinin sayısındaki değişim, hem aile içi iletişim hatlarının sayısını, hem niteliğini hem de çıkabilecek sorunların sayısını etkilemektedir (N.Avcı, 1990:100, M.Kıray, 1984:72-74). Ayrıca, ailenin işlevlerinde (M.Tezcan, 1990: 67-70), aile içi rollerinde ve etkileşiminde olduğu kadar, akrabalık rollerinde de değişim kaçınılmazdır (Ç.Kağıtçıbaşı, 1984). Tabii ki, bu ilişkilerin ya da rollerin değişiminde, ev içi düzenlemelere yön veren yeni kültürel değerleri unutmamak gerekir: Mekan darlığı ve kullanımı, ekonomik zorlamalar ve ilişkilerin yarattığı psikolojik rahatsızlık da önemlidir. Ama bu değişimde, kitle iletişim araçlarının, “Amerikan çekirdek ailesi”nin (Ö.Sayın, 1990: 51-56) konu edildiği, dış kaynaklı dizilerden yoğun bir şekilde aktarılan davranış beklentilerinin hiç de azımsanmayacak bir rolü olduğu kanısındayız. Örneğin, televizyonda izlenen karakter ile kişi arasındaki sosyo-ekonomik benzerlik, yayında verilen “mesajın algılanmasını kolaylaştırarak etkisini de artırabilmektedir” (M.Küçükuyurt, 1990:92). Böylece, söz gelimi, çocuğuna karşı “otoriter” baba yerine, ona “arkadaş” olan baba rolü benimsenebilir, hatta, bazı yayınlarda olduğu gibi, çocuğun ona adı ile hitabı hoş görülür hale gelebilir. Yine de, sosyal değişimin, akrabalık ilişkilerini zayıflattığı, yeni biçimlenmelerin görüldüğü kabul edilmekle birlikte, kültürümüzde, bu yeni kalıplara karşın, hala, eskilerinin de devam ettiği anlaşılmaktadır (DPT, 1989:53; M.Kıray, 1984: 71)

Ailenin küçülmesi ve soy sop grubunun gittikçe önemini yitirmesinin belirli bir akrabalık teriminin çağrıştırdığı rolde nasıl bir değişim yaratabildiğine, ve aynı terimin işlev yitirmesi sonucu, yerini yeni bir terime bırakabildiğine tipik bir örnek olarak “amca oğlunu” verebiliriz. Geleneksel kültür kalıbımızda, tercih edilen bir evlilik türü olarak, antropolojik literatürde “paralel-kuzen evliliği” diye bilinen, aynı cinsten kardeşlerin çocukların evliliği vardır. Bu bizde, daha çok amca oğlu ile yapılan bir evliktir. Bununla ilintili bir başka adete, “amca haleti” veya “amca hakkı”na göre de, hanedeki kız istendiğinde, yanıt vermeden önce, amcaya, kızı oğluna isteyip istemediği sorulur. Bunda soyun devamı, malın ailede kalması, daha az başlık parası ödenmesi gibi etmenler rol oynar. İşte bu özellikler, “amca oğlu” için, “muhtemel koca adayı” sınıflandırmasını da getirir. Kanımızca, kırsal alanda, bu terimin kullanımının sürmesinde bu husus önemlidir. Oysa, kentlerde, kitle iletişim araçlarında sürekli olarak akraba evliliklerinin sakıncası konusundaki yayınlar ve genelde kardeş çocuklarının kırsal alandaki, belirli bir yaştan sonra uygulanan “kaçınma”dan farklı

olarak, “kardeş gibi” birlikte büyümeleri, “amca oğlu” sözcüğünün anlamında bir değişim yaratmıştır. Dolayısıyla, yukarıda açıklanan diğer etmenlerin de etkisiyle, bu terim, bu tür ailelerde, kolaylıkla yerini, ana ve ya babanın kardeşlerinin çocukları arasında ayırımı kaldıran “kuzen”e bırakabilmiştir.

ÖZET VE SONUÇ

Görüldüğü kadarıyla, günümüz Türkiye’sinde, akrabalık terimleri işlevsel olduğu kadar yapısal bir değişim içindedir. Akrabalık terminolojimizi etkileyen karmaşık değişkenler arasında, özellikle görsel-işitsel kitle iletişim araçları, batı dillerinde eğitim görmeyi önemli kılan sosyo-ekonomik talep ile soy sop grubunun önemini yitirmesi ve “aile”nin küçülmesi gibi etkenler dikkati çekmektedir. Bu değişim, söz gelimi, en az birkaç kuşak kentliler arasında, Batı dillerinden “düz çevirme” ile aktarılan “kuzen” teriminin yerleşmesidir. Bu arada, Planlı Kalkınma dönemine girmemiz ile birlikte her geçen yıl daha da süratle artan, kırsal alandan kentlerimize göç ile, daha çok kırsal kesimde geçerli olan “tasavvuri” akrabalık terimlerinin de yaygın bir biçimde kent kültürüne aktarılmasına şahit olunmuştur. Buna karşılık, 1940’larda yapılan tespitlere göre, kentlerde geçerliliğini koruyan, “yenge”, “sağdıç” (H.Z.Koşay, 1944), hatta “kirve” gibi bir takım “tasavvuri” akrabalık terimleri, belirli bir kentli grup için önemlerini yitirmişlerdir. Kente göçün önemli bir etken olduğu “aile”nin küçülmesi ve soy sop grubunun eski önemini yitirmesi de akrabalık terimlerinin özgün anlamlarında ve rollerinde bir değişim yaratmıştır.

Ülkenin ekonomik koşullarına, halkın geçim tarzındaki değişimine ve değerlerde “kentleşmeye” bağlı olarak, soy sop grubunun öneminin azalması kaçınılmaz gibi görülmektedir. Buna karşılık, kitle iletişim araçları ile ilk ve orta öğrenimde yabancı dilde eğitimin Türk kültürüne etkisi hususlarında, sınırlı da olsa çözüm vardır.

Ülkemizde bir dönem gözde olan Fransızca konuşmaya, zamanla İngilizce ve Almanca, hatta Almanya’daki “gurbetçi”lerimizi de dikkate alırsak, “Almanbesk” (M.Aşık, 1991) de katılmıştır. Bu arada, uluslararası hizmetlerde ve görüşmelerde tercih edilir hale gelen İngilizce, “dünya dili”ne aday olarak da görülmektedir. Nitekim, bu dili konuşan ülkelerin kitle iletişim alanındaki “kültür emperyalizmi”nden söz edilmektedir. (J.Naisbitt ve P.Aburdene, 1990: 139-146). Bu da, çağdaşlaşma uğruna ya-

pılan girişimlerde, İngilizce konuşan toplumların kültürlerinin dünyada yaygınlaşması, yani alıcı toplumların çağdaşlaşması değil "Batılılaşması" anlamını taşımaktadır. Bir diğer deyişle, Batı kültürlerinden etkilenmek, artık kaçınılmaz gibi görünmektedir.

Yapılabilecek iki şey vardır: Biri, bu toplumlarda, ekonomik ve kültürel, her türlü teması kesmek, ki bu, bugünkü dünya ekonomisinde olanaksızdır. İkincisi ve daha da zor olanı, Batıdan etkilenmeyi "seçici" ve "denetleyici" (*sansür edici değil*) bir tutumla yavaşlatarak, alıcı toplumun kültürel özelliklerini de mümkün olduğunca korumaktır. Bu ikinci kanalda ise biri kitle iletişiminde diğeri eğitim sistemimizde olmak üzere iki temel önlem paketi düşünülebilir.

Bunlardan birinde, "Batılılaşma"da etkili olan kitle iletişim araçlarımızdan yapılan yayınlarda, çevirilere gereken özeni göstermekle kalmayıp, çevirisi yapılmış metnin de Türk dili kurallarına uygunluğu gözden geçirildikten sonra seslendirmeye geçilmelidir. Aslında, bütün dış kaynaklı yayınların Türkçe seslendirilmesinin mantığını anlamak zordur. Nitekim, bu yönde, T.B.M.M.de zaman zaman önergeler sunulmasına rağmen, bir sonuç çıkmamaktadır. Tiyatro sanatçılarının bu konuda gazetelere yansıyan tepkilerinden anlaşıldığı kadarı ile, kendilerinin bir "kazanç kapısı" tehlikeye girmektedir. Çoğu Kültür Bakanlığı'mıza bağlı birimlerde çalışan değerli tiyatro sanatçılarımızın maaşlarında gerekli ayarlama ile onların muhtemel mağduriyetleri telafi edilebilir. Böylece, onların, duya duya ezberlediğimiz seslerini ve de dolaylı olarak aşınan imajlarını korumamız mümkündür. Ama, çoğu kez, tiyatro sanatçılarımızın seslendirmedeki üstün başarıları nedeniyle zevk alındığı için seyredilebilen, hatta tutulan, birtakım yabancı film ya da diziyi yalan yanlış çeviri ile Türk seyircisine sunarak bunun toplumumuzda yaratacağı tahribatı telafi etmek mümkün değildir.

Öte yandan, Batılı toplumların bu "kültürel emperyalizm"ine tepki olarak da, bir kısım topluluklarda "kültürel milliyetçilik" denilen bir akım hızla gelişmektedir. (J.Naisbitt ve P.Aburdene, 1990: 146-156). Kendi kültürel kimliklerinin ya da öz varlıklarının yok olmasından endişelenen uluslar ve etnik gruplar, kendi dillerinde eğitim yaparak kendi dil özelliklerini ve milli değerlerini koruyarak gelecek kuşaklara miras bırakabilmek için büyük bir çaba içerisinde dirler. Oysa, kültürel kimlik, "durağan bir yapı içermez, içinde var olduğu toplumun koşullarından, çevreden etkilenir; çevresiyle olan iletişiminde bir yandan kendine özgü yapısını koruma-

ya çalışır, öte yandan bu iletişimin sonunda kendini yeniler, geliştirir zenginleştirir". (Ş.Sayın: 1991). Kültürel milliyetçiliği savunanlar, çoğu kez, durağan bir kimlikten yanadırlar. Hatta, aralarında, Batı etkisiyle değişmiş olan toplumda, "altın yıllar" kabul edilen, etkisi altına girilen Batı kültüründen önceki "eski" dönemin özlemini çekenler vardır. Bu özlem, özellikle Orta Doğu olarak bilinen bölgede, toplumda eski düzeni sağlamış olan İslam dininin "yeniden canlandırılması" (*revitalisation* veya *revivalism*) şekline de dönüşmüştür.

Batı ile Doğu arasında, çok yönlü etkileşime açık konumu nedeni ile, Türkiye'de, "İslami kültür emperyalizmi" olarak nitelendirilebilecek bu gibi dini akımlardan uzak durmak da, "Amerikan kültürü emperyalizmi" etkisinden kendini kurtarmak kadar zordur. Bu bakımdan, ülkemizde, biri "Batılı" ya da "sosyetik", diğeri "Şeriatçı İslam" olmak üzere, geçmiş dönemlere kıyasla daha geniş kitlelerde uyarılma alanı bulan iki belirgin yaşam biçimi vardır. Şimdilik, aralarında bir güç dengesi oluşmuştur. Her iki tarafın kendisine özgü bir örgün eğitim sistemi ile pekiştirilen bu iki farklı yaşamda, ekonomik olduğu kadar sosyal ilişkiler ve akrabalık sistemine ilişkin sözcükler ve rollerde de köklü farklılıklar vardır. Bilimsel veriler, bu ikili yapıdan, taraflardan biri lehine bir müdahale olmaksızın, zamanla, kendiliğinden bir sentezin ortaya çıkacağı yönündedir. Kanımızca, bir tarafın körüklendiği, müdahale edici davranışlarla bu doğal gidişatın saptırılmasını önlemek şarttır. "Laik" ve "Türk" toplulumuzda, dengeyi sağlamak için her iki tarafa da eşit oranda yüklenilmesi gerekmektedir.

Bu hususta en önemli "tampon bölge" ise, bugünkü eğitim sistemimizde, daha önce sözünü ettiğimiz, devletin "genel eğitim" verilen ortaokul ve liselerindeki kitleleri oluşturan "üçüncü kanal" dır. Bu kanal gün geçtikçe, bir taraftan "Batı" özentisi, diğer taraftan, kurtuluşu "İslam"da arayan tarikatçıların çabalarıyla erozyona uğramaktadır. Yeterli eğitim göremediği için, ya da görse bile, istihdam fazlalığı nedeniyle, iş olanakları olmadığı için huzursuz ve hatta husumet dolu olma ihtimali yüksek olan bu kitleye acilen eğilinmelidir. Bu kesim, kitle iletişim araçlarına olduğu kadar, kısa bir eğitim sonrası hayata atılmalarını sağlayacak eğitim olanaklarına da açıktır. Çoğu "taşra" kökenli olan bu kesimde, gözlemlerimize göre, Türk kültür değerlerimiz hâlâ korunabilmektedir.

Bu kesimdeki erozyonu yavaşlatmak için, büyük kentlerimizde bir süredir başlatılan, meslek kazandırıcı kursların rasyonel bir plan dahilinde ülke çapında artırılmalı ve de, tabii ki, istihdam yaratıcı yatırımlara acilen ağırlık verilmelidir. Ayrıca devlet okullarında sunulan eğitimin niteliğini

yükseltmek ve, artık iş verenlerin öncelik tanıdığı yabancı dilin etkin bir biçimde öğrenimi desteklenmelidir. Bu şekilde, velilerin, ister istemez, “Batılılaştırma misyonu”nu üstlenmiş bulunan “Kolej” veya “Anadolu Lisesi” ne olan çılgın talebine bir gem vurulacaktır. Bu da, kitle iletişim araçları yanı sıra, Batı dillerinde eğitim koşullarının yol açtığı Batının etkisinin görece olarak azaltılması demektir.

Kişisel deneyim ve gözlemlerimiz göre, ilk ve orta öğretimde yabancı dilde eğitim sistemi, öğrencinin yaşamında, kitle iletişim araçları kadar olmasa bile onlarınkine benzeyen, olumlu veya olumsuz etki yaratabilecek değişikliklere yol açmaktadır. Nitekim, Aziz de bu görüşümüzü desteklemektedir: “Bu değişikliklerin o topluluk yapısı, kurumları ile bağdaşması durumunda, toplumsal değişimin uyumlu olacağı, tersi olduğunda, yani, gelen iletilerin, o topluluğun değerleri ile çatışması durumunda ise, uyumsuzluk yaratacağı, geleneksel yapıdaki ilişkileri zorlayacağı, hatta koparabileceği kuşkusuzdur” (A.Aziz, 1984:233).

Bu da bizi, bu yazıyı kaleme almamıza iten akrabalık terimlerimizin kullanımındaki değişim hakkında son bir noktaya değinmemizi gerektirmektedir: Ülkemizde, sosyal ilişkilerin bir temeli olan akrabalık terimlerinin doğru bilinmemesi, ya da yanlış anlamda kullanılması veya dış etken ile yok olması, zamanla, sosyal yapının değişmesine neden olabilecektir. Örneğin, Batı toplumlarında, çocuğun, kendisi hangi yaşta olursa olsun, öz veya üvey, anne veya babaya adı ile hitap etmesi, çocuk ile bu kişi arasındaki rollerin, yani, karşılıklı yükümlülük ve sorumlulukların da değişmiş olduğunu göstermektedir.

Ayrıca, Türk kültürüne özgü, aile ve toplumda düzenleyici ve yakınlaştırıcı, ister kan, ister hısımlık ister “tasavvuri” olsun, akrabalık ilişki ve rollerinin ikinci plana atılması ve hatta unutulması, kişinin kendi kültürüne yabancılaşmasını getirecektir. Bu yabancılaşmayla birlikte ortaya çıkacak olan toplumdaki sosyal ilişkiler çerçevesinde de yepyeni kültürel sorunların doğması ve artması önlenemeyecektir. Zira, akrabalık terimleriyle çağrıştırılan rollerin içeriğinde bir yaptırım, bir zorlayıcılık, bir baskı bulunmaktadır. Bunlara göre yetiştirilen kişi, bu tür beklentilerin olmadığı bir ortamda kendini “başıboş” ve “özgür” hissedecektir. Bu ruh hali, çoğu kez kriminolojik vakalara dönüşen olaylarla kendilerini, çoktandır gazetelerimizde göstermeye başlamıştır bile.

KAYNAKÇA

- ABADAN-UNAT, Nermin. (1985), "Identity Crisis of Turkish Migrants", İlhan Başgöz ve Norman Furniss (der.), *Turkish Workers in Europe: An Interdisciplinary Study*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press. 125-147.
- AŞIK, Melih. "Açık Pencere", *Milliyet*, 26 Şubat 1991.
- AVCI, Nabi. (1990), "İletişim Araştırmaları Açısından Bir Sorun Alanı Olarak Aile", *Türkiye Aile Yılığ*, Ankara: T.C.Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 98-105.
- AZİZ, Aysel. (1982), *Toplumsallaşma ve Kitleleşme İletişim*. Ankara: A.Ü.S.B.F. ve Basın-Yayın Yüksek Okulu Basımevi.
- (1984), "Kırsal Kesimde Kitle İletişim Araçlarının Aile Yapısına Etkisi", *Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler*. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yay., 215-234.
- BALAMAN, Ali Rıza. (1982), *Evlilik-Akrabalık Türleri: Sosyal Antropolojik Yaklaşımla*. İzmir: Karınca Matbaacılık Şti.
- BALOĞLU, Zekai. (1990), *Türkiye'de Eğitim: Sorunlar ve Yapısal Uyum Önerileri*. İstanbul: TÜSIAD
- BARNOUW, Victor. (1978), *An Introduction to Anthropology, II: Ethnology*. Homewood, Illinois: The Dorsey Press, 3rd ed.
- BATES, Daniel G., PLOG, F. (1990), *Cultural Anthropology*. New York: McGraw-Hill Pub.Comp, 3rd ed.
- CASSON, Ronald. (1973), "Paried Polarity Relations in the Formal Analysis of a Turkish Kinship Terminology", *Ethnology*, July 1973, XII:3, 275-297.
- CASSON, Ronald W., ÖZERTUĞ, Banu. (1974), "Semantic Structure and Social Structure in a Central Anatolian Village", *Anthropological Quarterly*, 47:4, 347-373.
- CİCİOĞLU, Hasan. (1983), *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, A.Ü.D.T.C.F Yay. No.334.
- DPT. (1989), *VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Ö.İ.K. Raporu*. Ankara: DPT Yay. No. 2165, ÖİK:338.
- DUBEN, Alan. (1982), "The Significance of Family and Kinship in Urban Turkey", Çiğdem Kağıtçıbaşı (der.) *Sex Roles, Family, and Community in Turkey*. Bloomington, Indiana: Indiana University Turkish Studies No. 3, 73-99.
- ERDENTUĞ, Aygen. (1985), "Çeşitli İnsan Topluluklarında Aile", *Antropoloji*, Sayı 12, 165-212.
- (1990), "Türkiye'de ve Yurt Dışında, Sanayi Sektöründe Çalışan İşçilerimizde Aileye İlişkin Özellikler", *Türk Yurdu*, 10:40 (Aralık 1990), Aile Özel Sayısı, 27-33.
- ERDENTUĞ, Nermin. (1956), *Hal Köyü'nün Etnolojik Tetkiki*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. A.Ü.D.T.C.F. Yay.No:109.

- ESERPEK, Altan. (1979), *Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme: Erzurum'un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. Ankara: A.Ü. Basımevi, A.Ü. Eğitim Fak. Yay.No.76.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki. (1991), "Mazi Özlemi veya Dün Bugün", *Kültür ve Sanat*, Mart 1991, 12-15.
- GÜVENÇ, Bozkurt. (1972) *İnsan ve Kültür: Antropoloji'ye Giriş*. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları: G-1.
- İNAN, Abdulkadir. (1968), "Adaş ve Sağdıç Kelimlerinin En Eski Anlamları", *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 295-304.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem. (1984), "Aile-İç Etkileşim ve İlişkiler: Bir Aile Değişme Modeli Önerisi", *Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler*. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yay., 131-143.
- KARAYALÇIN, Murat. *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1990.
- KIRAY, Mübeccel. (1976), "The Family of the Immigrant Worker", N.Abadan-Unat (der.), *Turkish Workers in Europe, 1960-1975*. Leiden: E.J. Brill, 210-234.
- (1984), "Büyük Kent ve Değişen Aile", *Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler*. Ankara: Türk Sosyal Bilimsel Derneği Yay., 69-78.
- KOŞAY, Hamit Zübeyr. (1944), *Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*. Ankara: Maarif Matbaası.
- KUDAT, Ayşe. (1975), "Structural Change in the Migrant Turkish Family", R.Krane (der.), *Manpower Mobility Across Cultural Boundaries*. Leiden: E.J.Brill, 77-95.
- KUDRET, Cevdet. (1973), *Ortaoyunu I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. Türk İş Bankası Kültür Yay. No. 128.
- KÜÇÜKKURT, Mehmet. (1990), "Ailenin Psikolojik (Moral) Fonksiyonu", *Türkiye Aile Yıllığı*, Ankara: T.C.Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 82-93.
- LENSKI, Gerhard. (1970), *Human Societies: A Macrolevel Introduction to Sociology*. New York: McGraw-Hill Book Comp.
- LIGHT, Ivan. (1983), *Cities in World Perspective*. New York: Macmillan Pub. Co., Inc.
- MATSUBARA, Masatake. (1978), "Turkish Kinship Terminology: Its Historical Changes and Dialectal Distribution", *Senri Ethnological Studies*, no. 2, 67-146.
- MERTER, Feridun. (1990), "Türkiye'de Köy Sosyal ve Aile Yapısını Değiştiren Sosyo-Ekonomik Faktörler", *Türk Yurdu*, Cilt 10, Aralık 1990, 40-51.
- MUSHABEN, Joyce Marie. (1985), "A Crisis of Culture: Isolation and Integration Among Turkish Guestworkers in the German Federal Republic", İlhan Başgöz ve Norman Furniss (der.), *Turkish Workers in Europe: An Interdisciplinary Study*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press. 125-147
- NAISBITT, John ve ABURDENE, Patricia. (1990), *Megatrends 2000: Ten New Directions For the 1990's*. New York: Avon Books.
- SAYIN, Önal. (1990), *Aile Sosyolojisi: Ailenin Toplumdaki Yeri*. Bornova, İzmir: Ege Üniversitesi, Edebiyat Fak. Yay. No.57.

- SAYIN, Şara. (1991) "Kültürel Kimlik Sorunu", *Cumhuriyet* (Olaylar ve Görüşler), 10 Ocak 1991.
- STIRLING, Paul. (1965), *Turkish Village*. London: Weidenfeld and Nicholson.
- TEMPO. (1991), "TV'lerden Seçmeler", 4:15 (7-13 Nisan 1991).
- TEZCAN, Mahmut. (1982), "Tasavvuri Akrabalık ve Ülkemizdeki Uygulama", *A.Ü.Eğitim Fakültesi Dergisi: İbni Sina Armağanı*, 15:1, 117-130.
- (1990), "Toplumsal Değişme ve Aile", *Türkiye Aile Yıllığı*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 66-74.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (1970), *Türkiye'de Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, Atatürk Üniv. Yay. No. 76.